

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2023.3.28>

HISTORIOGRAFIA NIEMIECKA XIX-XX WIEKU WEDŁUG ŚREDNIOWIECZNEGO PRAWA KANONICZNEGO

Valerii Sanzharov

*student Katedry Dyscyplin Publicznych
Uniwersytet współczesnej wiedzy (Kijów, Ukraina)
ORCID ID: 0000-0003-4075-8572
valeriisanzharov@ukr.net*

Adnotacja. Artykuł poświęcono charakterystyce podstawowych pojęć i tendencji badań średniowiecznego prawa kanonicznego w historiografii niemieckiej oraz ich ewolucji w XIX i XX wieku. Autor stwierdził, że w XIX w. rozpoczęto badania naukowe i publikację źródeł prawa kanonicznego. Wyrażono opinię, że na tych publikacjach źródeł i danych z badań źródłowych opierały się ówczesne prace uogólniające na temat teorii i historii prawa kanonicznego, jego funkcji, miejsca i znaczenia w kościele i strukturze społecznej średniowiecznego społeczeństwa. Analizowane są podejścia do badania średniowiecznego prawa kościelnego, główne koncepcje i ostateczne uogólnienia Friedricha Maasena i Johanna Friedricha von Schulte. Udowodniono, że osiągnięcia niemieckiej szkoły badaczy prawa kościelnego XIX wieku są podstawą współczesnych poglądów historyków prawa na rozwój prawa kanonicznego. Należy zauważyć, że w XX wieku wiele przepisów niemieckiej szkoły prawa kościelnego dotyczących historii powstania „Dekretu” Gracjana, wczesnego okresu historii dekretalizmu, oceny roli Uniwersytetu Bolońskiego w kształtowaniu prawa kościelnego, wpływu kurii papieskiej na ten proces oraz stopnia kontroli stolicy rzymskiej działalności uniwersytetów i rozwoju prawa kanonicznego itp. zostały zmienione, ale ogólny schemat rozwoju prawa kanonicznego nadal pozostaje niezmienny.

Słowa kluczowe: prawo kanoniczne, Korpus prawa kanonicznego, „Dekret” Gracjana, historiografia niemiecka.

GERMAN HISTORIOGRAPHY OF THE 19–20TH CENTURIES OF MEDIEVAL CANON LAW

Valerii Sanzharov

*Applicant at the Department of Public and Legal Disciplines
University of Modern Knowledge (Kyiv, Ukraine)
ORCID ID: 0000-0003-4075-8572
valeriisanzharov@ukr.net*

Abstract. The article is devoted to the characteristics of the main concepts and trends in the study of medieval canon law in German historiography and their evolution in the 19th–20th centuries. The author stated that in the 19th century scientific study and publication of canon law sources was started. The opinion is expressed that these publications of sources and the data of source studies were based on generalizing works on the theory and history of canon law, its functions, place and significance in the Church and the social structure of medieval society. Approaches to the study of medieval church law, basic concepts and final generalizations of Friedrich Maasen and Johann Friedrich von Schulte are analyzed. It is proved that the work of the German school of church law researchers of the 19th century. is the basis of modern views of law historians on the development of canon law. It was noted that in the 20th century, there are many provisions of the German school of ecclesiastical law relating to the history of the creation of the Gratian ‘Decretum’, the early period of the history of decretalism, the assessment of the role of the University of Bologna in the formation of ecclesiastical law, the influence of the papal curia on this process, and the degree of control of the Roman throne over the activities of universities and the development of canonical rights, etc., have been revised, but the general pattern of the development of canon law still remains the same.

Key words: Canon Law, Gratian ‘Decretum’, Corpus Iuris Canonici, German Historiography.

НІМЕЦЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ XIX-XX СТОЛІТЬ З СЕРЕДНЬОВІЧНОГО КАНОНІЧНОГО ПРАВА

Валерій Санжаров

*здобувач кафедри публічно-правових дисциплін
Університету сучасних знань (Київ, Україна)
ORCID ID: 0000-0003-4075-8572
valeriisanzharov@ukr.net*

Анотація. Стаття присвячена характеристиці основних концепцій та тенденцій вивчення середньовічного канонічного права у німецькій історіографії та їх еволюції у XIX–XX століттях. Автором констатовано, що в XIX ст. було започатковано наукове вивчення і публікацію джерел з канонічного права. Висловлено думку, що

на ці публікації джерел та дані джерелознавчих досліджень спиралися тогочасні узагальнюючі роботи з теорії та історії канонічного права, його функцій, місця та значення у Церкві та соціальній структурі середньовічного суспільства. Аналізуються підходи до вивчення середньовічного церковного права, основні концепції та підсумкові узагальнення Фрідріха Маасена та Йогана Фрідріха фон Шульте. Доведено, що напрацювання німецької школи дослідників церковного права XIX ст. є основою сучасних поглядів істориків права на розвиток канонічного права. Відзначено, що у XX столітті багато положень німецької школи церковного права, що стосуються історії створення «Декрету» Граціана, раннього періоду історії декреталістики, оцінки ролі Болонського університету у формуванні церковного права, впливу папської курії на цей процес та ступенем контролю римського престолу діяльності університетів та розвитку канонічного права тощо були переглянуті, але загальна схема розвитку канонічного права все ще залишається незмінною.

Ключові слова: канонічне право, Корпус канонічного права, «Декрет» Граціана, німецька історіографія.

Постановка проблеми. Наукове вивчення середньовічного канонічного права розпочалося з другої половини XVIII–початку XIX ст. У XIX–XX ст. в німецька школа вивчення середньовічної каноністики є однією з найбільш знаних та шанованих. Вивчення історії середньовічного канонічного права, як об'єкт історіографічно-правового дослідження, зазнало в німецькій юридичній історіографії XX ст. зміни дослідницької парадигми (Carvajal Aravena, 2010): включенні методологічних елементів з інших історіографічних шкіл, особливо з французької школи «Анналів», розгляді історико-правових питань як частини міждисциплінарних досліджень (епістемологія, методологія, історіографічно-правове мовознавство), аналізі історії канонічного права як складника історії культури та загальної історії, як глобального культурно-правового феномену.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній історіографії як юридичної, так і історичної науки майже зовсім не приділялося уваги вивченню західноєвропейського канонічного права. Окремі роботи з канонічного права мають узагальнюючий характер, спираються на застарілі публікації та досягнення зарубіжних дослідників і, хоча певною мірою йдуть в руслі європейської історіографії з церковного права, орієнтовані, насамперед, на вивчення східноєвропейської церковно-правничої традиції, впливу візантійського права на середньовічне українське право, сучасних правовідносин держави і церкви. Досліджень, які були б присвячені характеристиці ідей і концепцій будь-якої європейської національної юридичної школи стосовно суттєвих ознак та етапів розвитку західноєвропейського середньовічного канонічного права, допоки немає.

Постановка завдання. Метою нашого дослідження є характеристика основних концепцій та тенденцій вивчення середньовічного канонічного права у німецькій історіографії та їх еволюції у XIX–XX століттях.

Виклад основного матеріалу. Збірки середньовічного канонічного права ніколи не були «забутими» джерелами: з XII ст. до 1917 р. вони були чинним правом католицької Церкви та, відповідно, вивчалися юристами та теологами. З XVI століття в історіографії церковного права зберігається поділ на католицьку та протестантську (Witte, 2000; Hinschius, 1869). Предметом активного наукового вивчення середньовічне канонічне право стає починаючи з другої половини XVIII – початку XIX ст. Дослідженням у галузі історії канонічного права передувало вивчення рецепції римського права в Середні віки. Підхід до вивчення історії права, запропонований Фрідріхом Карлом фон Савіньї (1779–1861) в «Історії римського права в середні віки» (Savigny, 1815), його оцінка ролі університетів у становленні романістики та каноністики були сприйняті і розвинені німецькою історичною школою і стали підґрунтям концепцій та історіографічних схем розвитку канонічного права.

Твори німецьких істориків права XIX ст. Георга Філіпса (1804–1872) (Phillips, 1845), Пауля Хіншіуса (1835–1898) (Hinschius, 1863), Франца-Ксавера Вернца (1842–1914) (Wernz, 1898), Рудольфа Ріттера фон Шерера (1845–1918) (Scherer, 1898), Рудольфа Зома (1841–1917) (Sohm, 1892) та інших були присвячені вивченню джерел з канонічного права, досліджували як джерелознавчі питання, так і проблеми рецепції, застосування цих джерел, методи роботи каноністів, окремі юридичні питання та загальні проблеми розвитку церковного права. На публікації та дані досліджень джерел спиралися узагальнюючі роботи з теорії та історії канонічного права, його функцій, місця та значення у Церкві та у соціальній структурі середньовічного суспільства.

Найперше, що потрібно відзначити, це вивчення і видання першоджерел церковного права. В 1879–1881 рр. німецький вчений, протестант Еміль Фрідберг зробив видання збірки «Corpus Iuris Canonici» (Friedberg, Richter, 1879). В своєму виданні Е. Фрідберг покладався передусім на офіційний текст «Римського видання» («editio Romana») 1582 р., але критично підійшов до цієї офіційної католицької версії, доповнивши її включенням різночитань, запозичених з попередніх видань «Корпусу» двох німецьких протестантів – Бюмера (1747 р.) та Е. Ріхтера (1839 р.), а також з публікацій декретів церковних соборів, дограціанівських збірок церковного права та збірок декретального права кінця XII–початку XIII ст., здійснених істориками XVII–XIX ст., так само як і з восьми рукописів Декрету Граціана і кількох десятків манускриптів зі збірок декретального права. Метою Емілія Фрідберга була реконструкція початкового тексту «Декрету»; курсивом учений виділяв текст, – переважно коментарі (dicta, inscriptiones, rubricae), – який, на його думку, належить самому Граціану. З трьох довідкових апаратів у першому Е. Фрідберг дає варіант тексту згідно з «Римським виданням», у другому – коментарі та редагування, зроблені комісією з виправлення збірок церковного права для «Римського видання» (Notationes Correctorum Romani), а у третьому апараті – свої власні критичні коментарі, вказівки на дограціанівські збірки, звідки запозичені канони, та різночитання за рукописами. Безумовно, робота Фрідберга не відповідає сучасним вимогам до критичного видання, проте на сьогоднішній день залишається найкращою і найбільш цитованою публікацією тексту.

Фрідріх Маасен (1823–1900) (Maassen, 1870) та Йоган Фрідріх фон Шульте (1827–1914) (Schulte, 1875) в своїх «Історіях джерел та літератури з канонічного права...» підвели своєрідний підсумок досягненням німецької історіографії XIX ст. в вивченні середньовічного канонічного права. Вони розглядали канонічне «давнє право» (і папське декретальне право як його складник), насамперед, як «вчене право», – право, що вивчалось і розроблялося в університетах, які розквітли в Західній Європі в XII–XIII століттях. Й. фон Шульте вважав, що залежність від папства негативно вплинула розвиток церковного права. Захищене від впливу світського права, підконтрольне папству, канонічне право все менше враховувало потреби сучасної правової практики, звичаї та уявлення народів Європи. Поступово розвиток церковного права набув відіраного від дійсності характеру, настала стагнація. З кінця XIII ст. церковне право, згідно Й. Шульте, не впливало на подальший розвиток європейського права і швидше гальмувало його (Schulte, 1875). На думку Й.Ф. фон Шульте, декретальне право у першій чверті XIV ст. втратило свої позиції головного двигуна розвитку канонічного права, як колись це сталося з «Декретом» Граціана. Після того, як глоса видатного італійського каноніста Джованні д'Андреа на “Liber Sextus” папи Боніфация VIII була визнана ординарною, вивчення декретальних збірок почало скорочуватися і звелось до додавань та переробок ординарної глоси. Нові тенденції у законодавстві каноністи починають відстежувати за іншими джерелами – рішеннями судів римської курії.

У концепції розвитку канонічного права Й.Ф. фон Шульте були вразливі моменти. Його конфесійна приналежність (старокатолик), громадянська позиція і політична діяльність (обирався депутатом рейхстагу) певною мірою зумовили підвищену увагу, яку він приділяв формуванню папського примату. Викладена ним історія створення збірок декретального права після виходу “Liber Extra” Григорія IX суперечить його ж твердженням про папську всемогутність у Церкві наприкінці XIII–на початку XIV ст. Крім того, його зауваження про причини та обставини створення “Liber Extra” і особливо “Liber Sextus”, «Клементин», “Extravagantes” Іоанна XXII, “Extravagantes communes” та про характер цих зібрань ґрунтуються, в основному, на тексті вступних булл до них, а не на дослідженні рукописної традиції, яка, в силу об’єктивних причин, була йому мало відома. Незначна кількість біографій, присвячених великим каноністам, залишає мало місця для ширшого бачення внеску конкретної особи, яка формує ті чи інші ідеї. Здебільшого біографічні роботи окреслюють службу, церковну та університетську кар’єру каноніста, який є предметом дослідження, і представляють його ідеї як плоди об’єктивного дослідження, майже поза визначенням впливу конкретної особистості автора.

На появу і розвиток окремих регіональних шкіл вивчення канонічного права в XIX ст. суттєво впливали зовнішні фактори: державна розділеність майбутньої Німеччини, криза інституту папства та втрата папами світських володінь в Італії. У своїх основних рисах концепція історії розвитку середньовічного канонічного права була сформульована у XIX ст.

Твори німецьких істориків права XX ст. продовжили традиції попереднього століття. Проблеми впливу німецького звичаєвого і феодалного права на вироблення понять і становлення інститутів канонічного права вивчав протестант У. Штутц (1868–1938). Він вживав поняття «декретальне право» стосовно всіх норм, які містяться в папських грамотах, що входять у збірки церковного права, починаючи з перших століть християнства. Дослідженнями окремих середньовічних декретальних збірок у першій половині – середині XX ст. займалися Й. Юнкер, Е. Зекель, Ф. Гіллман, Х. Зінгер, К. Хампе, Е.М. Майєрс, Е. Якобі, Ф. Штегмюллер, П.Й. Кесслер, В. Хольцманн та інші. Інтенсивні дослідження правничих збірок та творів каноністів межі століть й у першій половині XX в. сприяли більш активному вивченню юридичних рукописів Ватиканських архівів, запуску проектів наукового вивчення середньовічної каноністики при римській курії та афілійованих папських інститутах у Європі та Америці.

Дослідження рукописів в архівах Західної та Центральної Європи, що проводилися в рамках проектів “Monumenta Germaniae Historica” (Monumenta Germaniae Historica, 1897), але особливо проекту Геттінгенського наукового товариства з видання папських регест “Regesta Pontificum Romanorum” (серії “Germaniae pontificia”, “Italia pontificia”, “Papsturkunde in Frankreich”, “Papsturkunde in England” та інші) (Regesta Pontificum Romanorum Online, 2013) виявили масу невідомих у XIX ст. папських грамот (“litterae”), істотно скоригували знання вчених про авторство, датування, поширення збірок декретального права і уможливили появу довідкової узагальнюючої роботи Стефана Георга Кюттнера (1907–1996) (Kuttner, 1937). С. Кюттнер поставив за мету виявити і дослідити всі манускрипти, що збереглися, з творами середньовічних юристів. Переслідування фашистів обмежили його роботу лише бібліотеками Бельгії, Англії, Франції, Риму та Ватикану, Неаполя, Берліна і Данцига та опублікованими каталогами бібліотек інших європейських країн, проте кількість виявлених ним рукописів творів каноністів у разі, а іноді на порядок перевищувала відомі. С. Кюттнер розробив принципи типології глос і коментарів декретистів і декреталістів, які дозволили йому, крім іншого, виявити літературну продукцію французької та англо-нормандської регіональних шкіл жанр юридичних творів каноністів – дистинкції. “Repertorium” С. Кюттнера довго залишався основним довідковим посібником з історії канонічного права.

Характерними рисами канонічного права, що «починається» з Граціана, С. Кюттнер вважав розвиток юридичної науки церковного права та централізоване папське декретальне законодавство. Дослідник приділяв багато уваги вивченню впливу університетів та вчених-юристів на розвиток канонічного права, рецепції папського законодавства на місцях, дослідженню регіональних шкіл каноністів у статтях американського періоду. Завдяки науковому авторитету С. Кюттнера офіційне католицьке бачення історії канонічного права високого Середньовіччя значно оновилося (Schmugge, 2013; Landau, 1996).

Вальтер Хольцманн (1891–1963) та Питер Ландау (народився в 1935 р.) вважаються, поряд із С. Кютнером, засновниками сучасного вивчення середньовічного канонічного права. В. Хольцманн зробив величезний внесок у дослідження ранніх збірок декретального права (Holtzmann, 1927; Holtzmann, 1945), хоча кількість опублікованих ним робіт порівняно невелика, і багато його спадщини було видано вже після його смерті К. і М. Чіні, С. Чодороу, Ч. Даганом, П. Ландау, Г. Дроссбах (Cheney, Cheney, 1979; Landau, Drossbach, 2007). У роботах В. Хольцманна та П. Ландау термін «канонічне право» позначає сукупність норм, що містяться в канонах «Корпусу канонічного права», значна частина яких сходиться до пізньої Античності та раннього Середньовіччя, і таким чином, має застосовуватись до всіх періодів історії Церкви (Landau, 2008).

В історіографії ХХ століття перегляду зазнали, насамперед, положення пов'язані з оцінкою ролі Болонського університету у формуванні церковного права, впливу папської курії на цей процес та ступенем контролю римського престолу над діяльністю університетів та розвитком канонічного права. Відмова від акцентування впливу папського примату на розвиток канонічного права викликала перегляд причин появи офіційних папських зібрань ХІІІ – початку ХІV ст. Майже всі дослідники ХХ в. сходяться в тому, що головну роль у створенні папських декретальних збірок (Григорія ІХ, Боніфація VIII та пізніших) зіграли не загально-теоретичні моменти, а потреби правової практики: розрізненість, неповнота, сумніви в достовірності та численні повтори та протиріччя в існуючих зібраннях.

Наукова та організаційна діяльність С. Кютнера та створеного ним в 1955 р. Інституту дослідження та вивчення середньовічного канонічного права (з 1964 р. Інститут середньовічного канонічного права, з 1996 р. ІСКП Стефана Кютнера) у другій половині ХХ ст. відкрили дорогу активним дослідженням рукописів, публікації джерел класичного періоду розвитку канонічного права (від Граціана до початку ХІV ст.), вивчення окремих областей канонічного права (права тайнств, шлюбного, процесуального права, патронату, папських провізій і резервів, церковних виборів та ін.), інституційної історії Церкви цього періоду. Останнім часом дослідницька увага прикута до вивчення і видання матеріалів канонічних колекцій раннього Середньовіччя (Лінда Фаулер-Магерл, Тітус Ленхер); творів Іво Шартрського (Крістоф Ролкер); «Полікарпа» (Уве Хорст, Міхаель Кляйн); декретів соборів та папських конституцій, псевдо-ісидорійського комплексу (Клаус Зехіель-Екес, Ерік Найббс, Карл Убл, Даніель Ціманн, Йоганнес Фрід, Карл-Георг Шон, Рудольф Шиффер, Семіх Гейнен); першої редакції «Декрету Граціана» (Емілі Ульріх, Елізабет Вальгенбах).

Зовнішні проблеми перед дослідниками середньовічного канонічного права в ХХ ст. постали навіть більші ніж у попередньому: дві світові війни, окрім всього іншого, зламали судьби та академічні кар'єри багатьох вчених, суттєво звузили можливості працювати в архівах; Другий Ватиканський Собор, який мав на меті пристосувати католицьку церкву до нових умов і новітніх викликів суспільного життя; поява протягом одного століття двох нових «Кодексів канонічного права» 1917 та 1983 років, «теологізація» церковного права. Мюнхенський професор Клаус Мерсдорф (1909–1989) своїми працями сприяв поверненню дослідницької уваги до розкриття теологічних коренів канонічного права (Mörsdorf, 1949). Папа Павло VI (1963–1978) неодноразово закликав каноністів розуміти свій предмет як богословську дисципліну. Для сучасних каноністів немає жодних сумнівів у тому, що богослов'я та канонічне право мають бути тісно пов'язані, а канонічне право, насправді, є невід'ємною частиною богослов'я (Haering, 2006).

Католицько-теологічний факультет (створений в 1947 р.) Мюнхенського Університету ім. Людвіга Максиміліана носить назву Klaus-Mörsdorf-Studium für Kanonistik (до 2001 р. Канонічний Інститут; керівник проф. Ельмар Гютхофф) (Klaus-Mörsdorf-Studium für Kanonistik, 1947). При Klaus-Mörsdorf-Studium für Kanonistik видаються спеціалізований журнал «Архів католицького церковного права» («Archiv für katholisches Kirchenrecht»), заснований в 1856 р.) та наукові серії «Мюнхенські теологічні студії. Каноністичний розділ» («Münchener Theologische Studien. Kanonistische Abteilung») та «Дисертації. Каноністика» («Dissertationen. Kanonistische Reihe»). У 2000 році Інститут середньовічного канонічного права Стефана Кютнера отримав статус «афілійованого інституту» Мюнхенського університету Людвіга-Максиміліана у співпраці з Інститутом Леопольда Венгера (Р. Сорис, О. Кондореллі, Е. Водола, Л. Кері, О. Верваарт, Л. Фаулер-Магерл, А. Хетценекер, Б. Гілчер, Г. Дроссбах, М. Боденстаб, Я. Пайе) (Stephan Kuttner Institute of Medieval Canon Law, 2006–2016).

Висновки. У своїх основних рисах концепція історії розвитку західноєвропейського канонічного права була сформульована у ХІХ ст. Саме тоді було започатковано вивчення і публікацію джерел з канонічного права. На публікації джерел та дані джерелознавчих досліджень спиралися узагальнюючі роботи з теорії та історії канонічного права, його функцій, місця та значення у Церкві та соціальній структурі середньовічного суспільства. Напрацювання німецької школи дослідників церковного права ХІХ ст. є основою сучасних поглядів істориків права на розвиток канонічного права. У ХХ столітті багато положень німецької школи церковного права, що стосуються історії створення «Декрету» Граціана, раннього періоду історії декреталістики тощо були переглянуті, але загальна схема розвитку канонічного права все ще залишається незмінною.

У ХХ столітті стався різкий стрибок у накопиченні знань про правничі зібрання ХІІ–ХІІІ ст., їх датування, авторство, рукописну традицію. В історіографії набули розвитку такі сюжети та проблеми, як значення регіональних/національних шкіл каноністики інших країн Європи, крім Італії, для розвитку декретального права; співвідношення локального права місцевих діоцезів та уніфікованого папського права; особливості рецепції канонічного та римського «давнього права» у різних регіонах Європи; рецепція римського права каноністами; поява нових концепцій і понять у канонічному праві; особливості розвитку жанрів літератури з канонічного права у ХІІ–ХІІІ ст.

Список використаних джерел:

1. Carvajal Aravena P.H. La Historia del Derecho y la Historiografía jurídica alemana del siglo XX. *Revista de estudios histórico-jurídicos*. 2010. Issue 32. P. 453–468.
2. Corpus Iuris Canonici / hrsg. E.A. Friedberg, A.L. Richter. – Lipsiae: Tauchnitz, 1879–1881. 2 Bde. CIV, 1472 col.
3. Decretales pseudo-Isidorianae et Capitula Angilramni / praem. P. Hinschius. – Leipzig: B. Tauchnitz, 1863. CCXXXVII, 771 s.
4. Die Collectio Francofurtana: Eine französische Decretalensammlung / ed. W. Holtzmann, hrsg. P. Landau, G. Drossbach. Città del Vaticano: Biblioteca Apostolica Vaticana, 2007. 441 p.
5. Haering S. Gratian und das Kirchenrecht in der mittelalterlichen Theologie. *Münchener Theologische Zeitschrift*. 2006. Bd. 57. S. 21–34.
6. Hinschius P. Das Kirchenrecht der Protestanten und Katholiken in Deutschland. – Berlin: Verlag von I. Guttentag, 1869–1897. 6 Bde.
7. Holtzmann W. Über eine Ausgabe der päpstlichen Dekretalen des 12. Jahrhunderts // Nachrichtender Akademie der Wissenschaften in Göttingen. Philologisch-historische Klasse. 1945. S. 15–36.
8. Holtzmann W. Beiträge zu den Dekretalensammlungen des zwölften Jahrhunderts. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte: Kanonistische Abteilung*. 1927. Bd. 16. S. 37–115.
9. Klaus-Mörsdorf-Studium für Kanonistik. https://www.kaththeol.uni-muenchen.de/lehre/stud_for_einh/kanonistik/index.html.
10. Kuttner S. Repertorium der Kanonistik. 1140–1234. Prodrömus corporis glossatorum. I. Città del Vaticano: Biblioteca apostolica vaticana, 1937.
11. Landau P. Stephan Kuttners wissenschaftliches Werk. *Rivista Internazionale di Diritto Comune*. 1996. Vol. 7. P. 13–20.
12. Landau P. Gratian and the Decretum Gratiani // The History of Medieval Canon Law in the Classical Period, 1140–1234. From Gratian to the Decretals of Pope Gregory IX / eds. W. Hartmann, K. Pennington. Washington, D.C. 2008. P. 22–54.
13. Maassen F. Geschichte der Quellen und der Literatur des canonischen Rechts im Abendlande bis zum Ausgange des Mittelalters. Gratz: Leuschner & Lubensky, 1870. LXX, 981 s.
14. Monumenta Germania Historica. URL: <https://www.dmggh.de/>.
15. Mörsdorf K. Kirchenrecht: Lehrbuch des Kirchenrechts auf Grund des Codex Iuris Canonici. – Paderborn: Ferdinand Schöniongh, 1949–1950. 2 Bde.
16. Phillips G. Kirchenrecht. Regensburg: Georg Joseph Manz, 1845–1872. 7 Bde.
17. Regesta Pontificum Romanorum Online. Verzeichnis der Papstkontakte von den Anfängen bis zum Jahr 1198. URL: <https://www.papsturkunden.de/>.
18. Savigny F.C. von. Geschichte des Römischen Rechts im Mittelalter. –Heidelberg: bei J.C.B. Mohr, 1815–1831. 8 Bde.
19. Scherer R.R. von Handbuch des Kirchenrechtes. Anwendung der modernen Methode kritisch-historischer Forschung auf das kanonische Rechtssystem. Graz: U. Moser's Buchhandlung, 1886–1898. 2 Bde. 688,704 s.
20. Schmutge L. Stephan Kuttner (1907–1996): The 'Pope' of Canon Law Studies : Between Germany, the Vatican and the USA. *Bulletin of Medieval Canon Law*. 2013. Vol. 30. P. 141–166.
21. Schulte J.F. von. Die Geschichte der Quellen und Literatur des canonischen Rechts von Gratian bis auf die Gegenwart. Stuttgart: F. Enke, 1875–1880. 3 Bde.
22. Sohm R. Katholisches Kirchenrecht. München: Verlag von Duncker & Humblot, 1892–1923. 2 Bde.
23. Stephan Kuttner Institute of Medieval Canon Law. <https://www.kuttner-institute.jura.uni-muenchen.de>.
24. Studies in the collections of twelfth-century decretals: from the papers of the late Walther Holtzmann / ed. C.R. Cheney, M.G. Cheney. – Città del Vaticano: Biblioteca Apostolica Vaticana, 1979. XXXII, 350 p.
25. Wernz F. Ius Decretalium: ad usum praelectionum in scholis textus canonici sive iuris decretalium. Prati: Ex Officina Libraria Giachetti, 1898–1914. 7 t.
26. Witte J. Canon Law in Lutheran Germany: A Surprising Case of Legal Transplantation // Lex et Romanitas: Essays for Alan Watson / ed. M. Hoefflich. Berkeley, CA: University of California Press, 2000. P. 181–224.